

A Comparative Reading of the Simile and Its Intellectual-Cultural Motifs in the Rigveda and the Avesta

Maryam Ghafourian¹, Sahar Yousefi^{2*}

1. Assistant professor, Department of General and Basic Education, Kermanshah University of Technology, Kermanshah, Iran.

2. PhD graduate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

Received date: 18.09.2025

Accepted date: 07.07.2026

Abstract

Simile is a rhetorical device employed to embellish discourse, while also playing a significant role in explicating the worldview governing a text. The element of simile serves as an effective means of examining both the literary and intellectual dimensions of texts, and by focusing on its constituent elements, especially the principal components of simile and tertium comparationis, the worldview underlying a work can be explored. Ancient religious texts and the sacred hymns of India and Iran provide a fertile ground for the manifestation of rhetorical features, especially simile, which may be regarded as reflections of the ritual beliefs and intellectual systems of these two lands during the millennia preceding the Common Era.

Keywords: Simile, simile and tertium comparationis, worldview, Rigveda, Avesta.

* Corresponding Author's E-mail: sahar.yoserfi69@gmail.com

Introduction

Among the Aryan peoples, the Indians and Iranians experienced prolonged periods of coexistence and shared many common cultural foundations. Before their separation, these groups lived together for a considerable time and inherited a common Indo-Iranian cultural and religious tradition. The Rigveda and the Avesta, as the earliest surviving religious texts and ritual hymns of the Indian and Iranian peoples, offer an important source for the study of simile techniques through which both the common elements and the intellectual-cultural differences of these ancient nations may be examined.

The present study is based on a comparative approach. Comparative studies have facilitated the examination of literary and historical works across different cultures and societies. Comparative studies, grounded in the two central principles of similarity and difference, aim to clarify the shared as well as the distinctive characteristics of the works of different nations, while at the same time fostering closer connections among those nations.

The Avesta and the Rigveda are the oldest intellectual-cultural texts and hymns of the Indian and Iranian peoples, and the element of simile has also endowed these works with rhetorical dimensions. Beyond demonstrating the rhetorical value of these texts, the techniques, elements, and components of simile also serve to reflect the worldview underlying them. In the Rigveda, explicit, eloquent, and concise similes constitute the most frequent types of simile, while in the Avesta the highest frequency belongs to eloquent simile, followed respectively by explicit and concise similes. Explicit simile predominates in the Rigveda and is mainly employed to clarify sentence structure, possessing less literary ornamentation. Although similes appear more frequently in the Rigveda than in the Avesta, eloquent simile constitutes the dominant type in the Avesta and contributes a more literary character to the structure of the text. Both works rarely employ concise simile. No instances of emphatic simile are found in the Rigveda, and this type likewise represents the least frequent form of simile in the Avesta.

In the Rigveda and the Avesta, the shared elements forming the components of simile at times reflect similar worldviews and at other times reveal divergent ones. The strongest intellectual affinity between these two peoples is reflected in the

significance attributed to actions and ethical concepts. In some instances, ritual beverages and ceremonial practices likewise appear as the components of simile, revealing noteworthy intellectual similarities.

In most shared similes, the independent intellectual perspectives of these two peoples become more evident. In Vedic thought, the majority of gods are portrayed as powerful, fearsome, and destructive beings, a perception that stems from both the multiplicity of the deities and the plurality of the composers of these hymns. In contrast, in the Avesta, with a relative degree of intellectual evolution, this fear has largely been neutralized, and the divine beings are portrayed as terrifying and harmful only toward enemies. The depiction of animals and natural phenomena is also emphasized in both texts; however, in comparison with the Rigveda, the Avesta has somewhat distanced itself from mythological patterns of belief. Evil forces in the Rigveda are portrayed as powerful against humankind yet powerless before the gods, whereas such forces do not possess comparable authority in the Avesta.

The richness and variety of simile-related features in the Rigveda can likewise be linked to the multiplicity of its hymn composers and the diversity of their ideas, whereas in the Avesta, a greater degree of uniformity in ritual beliefs has resulted in a reduced diversity of tertium comparationis. The shared tertium comparationis in similes describing gods, divine beings, and related entities at times reflect identical worldviews and at other times divergent ones; these similarities arise from the intellectual-cultural affinities between the two peoples, whereas the sources of their differences are to be found in their distinct and independent schools of thought.

References

- Ahmadnejad, Kamel. (2003). *Ma'ani va Bayan*. Tehran: Zovvar.
- Alavi Moqaddam, Mohammad, and Reza Ashrafzadeh. (2008). *Ma'ani va Bayan*. Tehran: SAMT.
- Amin Moqaddasi, Abolhasan. (2008). *Comparative Literature with Emphasis on the Comparison between Malek al-Sho'ara Mohammad Taqi Bahar and Amir al-Sho'ara Ahmad Shawqi*. Tehran: University of Tehran Press.
- Avesta (The Oldest Hymns of the Iranians). (2003). Edited and researched by Jalil Dustkhah. Tehran: Morvarid.
- Azari, Ala al-Din. (2008). "A Study of the Common Myths of India and Iran." Scientific-

Research Quarterly of History, 1(10), pp. 5–26.

- Chevrel, Yves. (2010). *Comparative Literature*. Translated by Tahmoures Sajedi. Tehran: Amir Kabir.
- Christensen, Arthur. (2006). *Iran under the Sasanians*. Translated by Rashid Yasemi. Tehran: Sedaye Mo'aser.
- Ershad, Mohammad Reza. (2008). *The Realm of Myth: The Transformation of Iranian Myths in Dialogue with Abolqasem Esmailpour*. Tehran: Hermes.
- Esmaeili, Soghra. (2005). "The Myth of Water in the Rigveda and the Avesta." *Historical Studies and Research*, 3(7), pp. 1–18.
- Jurjani, Sayyid Sharif. (1999). *Mu'jam al-Ta'rifat*. Edited and studied by Mohammad Sediq al-Menshawi. Cairo: Dar al-Fadilah.
- Kazazi, Mir Jalal al-Din. (2009). *Bayan: The Aesthetics of Persian Speech*. Tehran: Ketab-e Mad.
- Mobarak, Vahid, and Sahar Yousefi. (2018). "A Comparative Reading of the Characteristics and Functions of the God Mithra in the Rigveda and the Avesta." *Comparative Literature Studies*, 6(4), pp. 41–59.
- Parvini, Khalil. (2010). "The Theory of Islamic Comparative Literature: An Important Step toward Resolving the Problems of Comparative Literature." *Iranian Association of Arabic Language and Literature*, 6(14), pp. 55–80.
- Pourdavoud, Ebrahim. (1999). *Gathas: The Oldest Part of the Avesta*. Tehran: Asatir Publications.
- Pourmohammad Ali Qanavati, Farzaneh, et al. (2010). "A Study of the Concept of Philosophical Dialogue in the Rigveda and the Avesta." *Biannual Journal of Performing Arts and Music*, 2(40), pp. 39–48.
- Rajaei, Mohammad Khalil. (2013). *Ma'alim al-Balagha fi 'Ilm al-Ma'ani, al-Bayan wa al-Badi'*. Shiraz: Shiraz University Press.
- Rigveda (The Oldest Aryan Hymns of India). (2006). Researched and translated by Seyyed Mohammad Reza Jalali Naeini. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Saeidi Madani, Seyyed Mohsen. (2010). "The Class System in the Rigveda and the Avesta." *Welfare Planning and Social Development*, 1(5), pp. 61–90.
- Shafi'i Kadkani, Mohammad Reza. (1996). *Imagery in Persian Poetry*. Tehran: Agah.
- Shamisa, Sirius. (2008). *Bayan*. Tehran: Mitra.

خوانش تطبیقی عنصر تشبیه و بن‌مایه‌های فکری - فرهنگی آن در ریگ‌ودا و اوستا

مریم غفوریان^۱، سحر یوسفی^{۲*}

۱. استادیار، گروه آموزش عمومی و پایه، دانشگاه صنعتی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران.

۲. دانش‌آموخته دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی،
کرمانشاه، ایران

پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۷

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۶/۲۷

چکیده

تشبیه، یکی از موضوعات اصلی علم بیان است که از بنیادی‌ترین و از اصلی‌ترین مؤلفه‌های تخیل و خیال‌انگیزی در آثار مختلف به شمار می‌آید؛ از این‌روست که تشبیه هم شگردی برای آراستن کلام است و هم در تبیین اندیشه‌ها و جهان‌بینی حاکم بر اثر، نقش مؤثری دارد. عنصر تشبیه، ابزاری کارآمد برای بررسی سطوح ادبی و فکری آثار به شمار می‌رود؛ از این‌روی در بررسی تشبیه با توجه به عناصر سازنده آن، به‌ویژه ارکان اصلی تشبیه و رکن وجه‌شبه می‌توان به بررسی اندیشه‌ها و جهان‌بینی حاکم بر آثار پرداخت. متون کهن دینی و سروده‌های مقدس هند و ایران بستری برای بروز جلوه‌های بلاغی به خصوص عنصر تشبیه هستند که می‌توانند تجلی اندیشه‌ها و باورهای آیینی این دو سرزمین در هزاره‌های پیش از میلاد به شمار آیند. پژوهش حاضر با رویکرد مطالعات تطبیقی به شیوه توصیفی-تحلیلی بر آن بوده تا عنصر تشبیه را در *ریگ‌ودا* و *اوستا*، کهن‌ترین جامعه آماری دو قوم هند و ایرانی، مطالعه کند و همسانی‌ها و تفاوت‌های فکری-فرهنگی این اقوام را با تکیه بر عناصر تشبیه بکاود. یافته‌ها در *ریگ‌ودا* و *اوستا* نشان می‌دهند که انواع شگردهای تشبیه سهم عمده‌ای در جنبه‌های بلاغی این آثار دارند. وجه‌شبه و دو رکن اصلی تشبیه نیز معرف اندیشه‌ها و جهان‌بینی‌های مشترک و نیز دیدگاه‌های متفاوتی هستند که گاه ریشه در روزگار وحدت این دو قوم دارند و در پاره‌ای موارد نیز نشانی از استقلال فکری و تکامل اندیشه‌های آن‌هاست.

واژگان کلیدی: عنصر تشبیه، طرفین تشبیه و وجه‌شبه، جهان‌بینی، *ریگ‌ودا* و *اوستا*.

۱. مقدمه

متون *ریگ‌ودا* و *اوستا*، کهن‌ترین متون دینی و سروده‌های آیینی اقوام هند و ایران هستند که ضمن تفاوت‌هایشان، اشتراکات قابل تأملی نیز دارند. در میان اقوام آریایی، دو قوم هند و ایران سالیان سال هم‌زیستی و بسترهای فرهنگی مشترک زیادی داشته‌اند. تاریخ دقیقی نمی‌توان برای جدایی این اقوام ذکر کرد؛ اما قبل از آنکه طوایف آریایی هند و ایرانی فلات ایران را بپیمایند، دسته‌ای از آنان راهی هند و دسته‌ای دیگر وارد ایران شوند، «مدّت طولی در کنار هم می‌زیستند و واجد یک فرهنگ و مذهب هند و ایرانی بودند و اگر نتوان به جزئیات آن پی برد، قسمتی از آن را می‌توان از طریق مقایسهٔ *ودها* با *اوستا* مشخص ساخت» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۳۶).

روش پژوهش در این نوشتار متکی بر رویکرد تطبیقی است. مطالعات تطبیقی، زمینهٔ بررسی آثار ادبی و تاریخی را در فرهنگ و جوامع مختلف هموار ساخته است و یکی از اهداف مهم آن «افزودن نزدیکی بین ملت‌هاست» (پروینی، ۱۳۸۹: ۱۲). مطالعات تطبیقی با تکیه بر دو محور اصلی شباهت‌ها و تفاوت‌ها می‌کوشد که وجوه مشترک و در عین حال متمایز آثار ملت‌ها را تبیین سازد تا روشن شود که «چگونه زبان‌ها با یکدیگر پیوند دارند و هر کدام به سبک خود به تقطیع و تشکیل ساختاری دنیا می‌پردازند» (شورل، ۱۳۸۹: ۳۷).

هدف این پژوهش، از یک سو تبیین شگردهای عنصر تصویرساز تشبیه در متون کهن *ریگ‌ودا* و *اوستا* است و از سوی دیگر، می‌کوشد نقشی را که ارکان تشبیه در روشن ساختن اندیشه‌ها و جهان‌بینی این آثار دارند، بررسی کند. *ریگ‌ودا* که دیرینه‌ترین سروده‌های آیینی سرزمین هند است، نسبت به *اوستا*، در گذر زمان تا حدّ بیشتری مصون مانده است. این متون، از عناصر زیبایی‌شناسی خاصّی بهره برده‌اند که بارزترین‌شان تشبیه است. تشبیه در بررسی جلوه‌های ادبی و بلاغی جایگاه ویژه‌ای در آثار مختلف دارد و یکی از کارآمدترین ابزار برای بررسی سطوح فکری و ادبی نیز به‌شمار می‌رود. این نوشتار می‌کوشد شگردهای تشبیه در *ریگ‌ودا* و *اوستا* را بررسی کند تا بر اساس این عنصر، دریابد این اقوام در چه زمینه‌های فکری‌ای نزدیکی و شباهت دارند یا استقلال فکری و تمایز آن‌ها در چه زمینه‌های نمود یافته است. از همین‌روست که می‌توان با بررسی شگردهای تشبیه، جلوه‌های بلاغی این دو متن کهن را مقایسه کرد و هم با تکیه بر سه رکن مشبّه، مشبّه‌به و وجه‌شبه، اندیشه و جهان‌بینی حاکم بر این آثار را بررسی کرد تا روشن شود چگونه هر قومی با وجود داشتن اشتراکات عمیق، وجوه تمایز خود را نیز حفظ کرده‌اند.

۱.۱. پیشینهٔ پژوهش

مطالعات و پژوهش‌های تطبیقی زمینهٔ پژوهش‌هایی در مسائل زبانی، ادبی، فکری و فرهنگی

جوامع مختلف را هموار ساخته است. تا کنون پژوهش‌هایی در قالب مقاله به بررسی تطبیقی متون *ریگ‌ودا* و *اوستا* پرداخته‌اند که به چند نمونه اشاره می‌شود: اسماعیلی (۱۳۸۴) در مقاله «اسطوره آب در *ریگ‌ودا* و *اوستا*» با رویکرد تطبیقی، اسطوره پرسیامد و مشترک آب را در کهن‌ترین متون آیینی دو قوم هند و ایران بررسی و وجوه شباهت و تفاوت‌هایشان آن را بیان کرده است. پورمحمدعلی قنوانی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله «مفهوم فلسفی دیالوگ در *ریگ‌ودا* و *اوستا*» به بررسی ویژگی‌های دیالوگ در این دو اثر پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که گونه‌ای از دیالوگ فلسفی بر ساختار این آثار حاکم است که با تکیه بر عدم‌خسونت، راه تعامل را هموار ساخته است. آذری (۱۳۸۷) در مقاله «پژوهشی در اساطیر مشترک هند و ایران» چهره‌های اسطوره‌ای مشترک دو کتاب *ریگ‌ودا* و *اوستا* را از منظر مناسبات فرهنگی و تاریخی بررسی کرده است. سعیدی مدنی (۱۳۸۹) در مقاله «نظام طبقاتی در *ریگ‌ودا* و *اوستا*» با هدف بررسی ساختار طبقاتی، دو جامعه باستانی هند و ایران را مقایسه کرده است. مبارک و یوسفی (۱۳۹۷) هم در مقاله «خوانش تطبیقی ویژگی‌ها و کنش‌های ایزد مهر در *ریگ‌ودا* و *اوستا*» مهر را به عنوان چهره اسطوره‌ای مشترک در میان اقوام هند و ایرانی بررسی کرده‌اند. تا کنون در پژوهشی شگردهای تشبیه در *ریگ‌ودا* و *اوستا* بررسی نشده‌اند. این نوشتار می‌کوشد تا ضمن بررسی شگردهای تشبیه در این متون کهن، نقش مؤثر ارکان تشبیه را در جهان‌بینی این آثار تبیین کند و با تکیه بر این عنصر بلاغی شباهت‌ها و تمایزهای اندیشه‌های منعکس شده در این آثار را روشن سازد.

۲. ساختمان تشبیه در *ریگ‌ودا* و *اوستا*

در زمینه رویکرد مطالعات تطبیقی گفته‌اند: «دو ادب مورد تطبیق باید حتماً ارتباط تاریخی داشته باشند» (امین مقدّسی، ۱۳۸۷: ۱۹). هند و ایران نیز از کهن‌ترین اقوام و مللی هستند که در طول تاریخ، همزیستی‌ها و نزدیکی‌های فکری و فرهنگی بسیاری داشته‌اند: «این دو قوم خویشاوند، دو مکتب فکری ایران و هند را پدید آوردند و حاصل این پی‌ریزی‌های نوین فکری- فرهنگی در کتاب‌های مقدّس *اوستا* و *ریگ‌ودا* بازتاب یافته است» (مبارک و یوسفی، ۱۳۹۷: ۴۵). *ریگ‌ودا* و *اوستا* دیرینه‌ترین و «قدیمی‌ترین آثار دو قوم آریایی ایران و هنداند و هر دو، از یک زبان مادرشاهی مشتق و از نظر فکری و اجتماعی و مذهبی نیز به هم بسی نزدیک‌اند» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۱۴).

ریگ‌ودا مجموعه‌ای از سرودهای آیینی در ستایش خدایان و پدیده‌های طبیعت به زبان سانسکریت است که حدود سه هزار سال قبل از میلاد جمع‌آوری و مکتوب شده‌اند و آن را

دیرینه‌ترین سند آیینی جامعه هندو به شمار می‌آوردند (ر.ک: همان: ۶۹-۶۸). *اوستا* نیز مجموعه از کتاب‌های آیینی است که به زبان اوستایی نوشته شده است که در طول تاریخ، سرنوشت پرفراز و نشیبی داشته‌اند. از بیست و یک بخش *اوستا* در دوره ساسانی تا به امروز، تنها پنج بخش آن باقی مانده است که عبارت‌اند از: یسنا، یشت‌ها، ویسپرد، وندیداد و خرده‌اوستا (ر.ک: پورداوود، ۱۳۷۸: ۶۹-۷۱).

ابتدا در تاریخ علم بلاغت تمامی شاخه‌های آن با هم مطرح می‌شد؛ اما سکاکی آن را در قرن هفتم از هم تفکیک و به سه علم معانی، بیان و محسنات تقسیم کرد؛ سپس خطیب قزوینی به این علوم نظم بخشید و حد و مرز آن‌ها را معلوم ساخت. پس از این جدایی و تدوین کتاب‌های بدیع، بیان و معانی زیرشاخه‌های هر یک نیز تبیین شدند و تشبیه در حوزه علم بیان قرارگرفت (ر.ک: جرجانی، ۱۳۹۹: ۵۲). تشبیه «عبارت است از مانند نمودن چیزی در معنایی به ادواتی خاص» (رجائی، ۱۳۹۲: ۱۵۱). با توجه به ارکان تشبیه، چهار شگرد برای بیان تشبیه داریم: مفصل (مرسل)، مجمل، مؤکد و بلیغ. تشبیه مفصل، تشبیهی است که هر چهار رکن آن ذکر شود. اگر وجه شبه در آن ذکر نشده باشد، تشبیه مجمل و اگر ادات آن حذف شده باشد، تشبیه مؤکد است. در تشبیه بلیغ تنها دو رکن اصلی تشبیه می‌آیند (ر.ک: شمیسا، ۱۳۸۷: ۶۶-۶۷).

در *ریگ‌ودا* ۲۵۲ تشبیه نمود یافته است و در *اوستا* ۲۳۷ تشبیه وجود دارد. از شگرد تشبیه در هر دو اثر اغلب برای توصیف خدایان و ایزدان، مضامین اعتقادی و اخلاقی، تقابل نیروهای خیر و شر و پدیده‌های طبیعت استفاده شده است. تشبیه مرسل در *ریگ‌ودا* با بسامد ۸۲٪ تشبیه غالب است، این تشبیه در *اوستا* ۴۳٪ بسامد دارد؛ اما هر دو برای روشن‌ساختن مفاهیم، از این ساختار بهره برده‌اند و نسبت به سایر شیوه‌های تشبیه، جنبه ادبی کمتری دارند. در *ریگ‌ودا* برای روشن ساختن مفاهیم، عناصر طبیعت جلوه بارزی می‌یابند؛ برای نمونه در توصیفی از ماروت‌ها^۱ چنین می‌آید: «آن‌ها که مانند باز در جو هوا شناورند» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۵۶۹). در *اوستا* نیایش در تشبیهی مرسل اینگونه توصیف شده: «نیایش همچون پهلوانی دلیر و مانند زره‌ای است که دروغ (دروغ) را بهتر از هر چیز از کار تواند بازداشت» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۸۹).

بررسی آثار ادبی نشان می‌دهد که در گذر زمان گرایش به تشبیه مجمل بیشتر از تشبیه مرسل بوده و «هرچه در شعر فارسی از آغاز به جلو بیاییم یا از آغاز سبکی دورتر شویم از بسامد تشبیهات مفصل کاسته می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۷: ۶۸)؛ اما بررسی نمونه‌های تشبیه در *ریگ‌ودا* و *اوستا* با این تئوری چندان هم‌خوانی ندارد. میزان تشبیه مجمل در *ریگ‌ودا* که بسیار

۱. خدایان باد و توفان

پیشتر از *اوستا* نوشته شده ۷٪ است؛ اما این شگرد تشبیه در *اوستا* تنها ۶٪ نمود یافته است. تشبیهات مجمل، ادبی تر از تشبیهات مرسل هستند؛ اما وجه شبه هیچ یک از نمونه‌ها در این آثار دیریاب نیستند؛ نظیر: «این شاهین کشتی آسا بر همه مرغان شکاری سرور است» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۱۹۵) و یا خطاب به آب‌های روان چنین می‌آید: «شما را به یاری همی خوانیم شما را که همچون مادرید» (اوستا، ۱۳۸۲: ۲۰۵).

تشبیه بلیغ ادبی‌ترین نوع تشبیه به‌شمار می‌رود. این شگرد تشبیه در *ریگودا* (با بسامد ۱۱٪) نمود بسیار کمتری از تشبیهات بلیغ در *اوستا* (با بسامد ۴۶٪) دارد؛ برای نمونه در *ریگودا* آسمان و زمین به پدر و مادر تشبیه شده‌اند: «زمین که مادر ماست، آسمان که پدر است آن را» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۲۷۶). در *اوستا* هم با رویکرد بلیغ اهورامزدا^۲ این‌گونه توصیف می‌شود: «منم سرچشمه دانش و آگاهی» (اوستا، ۱۳۸۲: ۲۷۲).

تشبیه موکد در *ریگودا* نمودی ندارد. بسامد این شگرد ادبی در *اوستا* هم با ۳٪ چندان قابل توجه نیست؛ برای نمونه در توصیف اسب‌های سروش^۳ آمده: «آنان تندتر از باده‌ها، تندتر از باران، تندتر از ابر، تندتر از مرغان پرآن، تندتر از تیر خوب پرتاب‌شده‌اند» (همان: ۲۲۶). جدول زیر بسامد انواع تشبیه را در *ریگودا* و *اوستا* نشان می‌دهد.

نام کتاب	تشبیه مرسل	تشبیه مجمل	تشبیه بلیغ	تشبیه موکد
<i>ریگودا</i>	۸۲٪	۷٪	۱۱٪	---
<i>اوستا</i>	۴۳٪	۶٪	۴۸٪	۳٪

۳.۲. عناصر زبانی تشبیه در ریگودا و اوستا

عنصر تشبیه را «کارآمدترین وسیله نقاشی در کلام» خوانده‌اند و دو رکن اصلی تشبیه: «مشبه و مشبه‌به است که بر خلاف وجه شبه و ادات تشبیه هیچ‌گاه حذف نمی‌شوند» (شمیسا، ۱۳۸۷: ۷۰). از آنجا که «تشبیه، بازگوکننده زندگی، تفکرات، آرمان‌ها و ادراکات شاعر است» (علوی-مقدم و اشرف‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۱۶)، نوع بینش و تفکر آفریننده تشبیه در انتخاب طرفین تشبیه مؤثر می‌افتد؛ بنابراین یکی از راه‌های شناخت جهان‌بینی حاکم بر آثار ادبی، بررسی مشبه‌ها یا مشبه‌به‌های مشترک است. ایزدان و خدایان، عناصر طبیعت، حیوانات، مفاهیم انسانی، مضامین اخلاقی، مناسک و نوشیدنی‌ها، پرستندگان و کنش‌هایشان و نیروهای شرور مضامین مشترکی

۲. آفریدگار

۳. پیک ایزدی

هستند که با بسامدهای مختلفی به طرفین اصلی تشبیه در *ریگ‌ودا* و *اوستا* آمده‌اند. این ارکان تشبیه گاه نزدیکی‌های اندیشه‌ها و گاه استقلال فکری این دو قوم را نشان می‌دهند. در ادامه طرفین تشبیه و اندیشه‌های منعکس شده از آن‌ها در آثار مذکور بررسی می‌شوند.

۱.۳.۲. ایزدان و خدایان

ریگ‌ودا را اگر بخواهیم در یک عبارت معرفی کنیم، سرود ستایش خدایان هندو است؛ از همین‌روست که ۴۸٪ از تشبیهات *ریگ‌ودا* برای توصیف خدایان ودایی آمده است. در اساطیر هند و اروپایی از سه دسته خدایان فرمانروا، جنگاور و خدایان برکت‌بخشی یاد می‌شود (ارشاد، ۱۳۸۷: ۹-۱۰). اندرا^۴، یکی از خدایان برجسته عصر ودایی است که بالاترین توصیفات تشبیهی در خدایان، متعلق به اوست. از او تصویر خدایی خشمگین و سهمناک ارائه می‌شود؛ نظیر: «تو که چون شیر تازنده در کوهستان‌ها هراسناکی» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۳۲۷). این خدای قدرتمند ودایی حتی هنگامی که به حیوانی نظیر گاو مانند می‌شود، خشونت و قدرت او باز هم نمایان است: «[اندرا] مانند گاوی با شاخ‌های تیز و غران در میان گله» (همان: ۵۱۷). اگنی^۵ بعد از اندرا، بیشترین تشبیهات را به خود اختصاص می‌دهد و اغلب با پیکرهای انسانی وصف می‌شود؛ برای نمونه اگنی به آدمی مانند می‌شود که می‌نشیند و یا مثل مردی است که در مجلس نذور، جلوس می‌کند (ر.ک: همان: ۶۵۳).

ماروت‌ها، در باورهای ودایی فرزند زمین و آسمان به شمار می‌آیند. سومین دسته از خدایانی هستند که در تشبیهات جایگاه ویژه‌ای دارند و اغلب نیرویشان مخرب توصیف می‌شود: «آن‌ها که به نیروی وحشیانه مانند گاوانی که از یوغ گریزانند، پراکنده می‌شوند» (همان: ۵۷۶)؛ با این حال در کلام پرستندگانشان، طلب بخشش و یاری می‌بینیم: «ای ماروت‌ها، چون روحی دوستدار به سوی ما آیید و ستایش آن را که شما را می‌خواند، بشنوید» (همان: ۲۹۷). اوسش^۶ بر خلاف سایر خدایان ودایی چهره‌ای پرورنده و مهربان دارد؛ نظیر: «اوسش چون مادری مهربان می‌آید و به دقت به همه چیز رسیدگی می‌کند» (همان: ۲۳۹).

تشبیه ایزدان در *اوستا*، با توصیفات خدایان ودایی دو تفاوت مهم دارد: نخست آنکه تعداد این تشبیهات (با بسامد ۱۱٪) چندان فراوان نیستند و دوم آنکه ترس در ستایش ایزدان چندان

۴. پادشاه خدایان و موکل باران

۵. خدای قربانی و آتش

۶. خدای سپیده‌دم

جایگاهی ندارد؛ برای نمونه در توصیف مهر^۷، ایزد پیمان، آمده: «مهر از روبرو یاری می‌کند و همچون دیده‌بانی نافریفتنی به هر سو نگاه می‌کند» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۶۴). این هراس برای دشمنان ایزدان است و نه پرستندگان آن؛ نظیر نبرد تشر^۸ با دیو خشکسالی: «آری تشر رایومند^۹ فره‌مند، آن دیو را در بند کشد و با زنجیر دولا و سه‌لا و چندلا زنجیری ناگسستنی ببندد؛ چنانکه که گروهی هزار مرد از نیرومندترین مردمان، مردی را تنها به بند کشند» (همان: ۳۴۲). توصیفات از اهورامزدا و کنش‌های سازنده ایزدان باعث شده جلوه‌های هراسناک تنها برای نیروهای شرور توصیف شود؛ چنان‌که نام‌های بیست‌گانه اهورامزدا به زره‌ای مانند می‌شود که مردمان را در مقابل آسیب‌ها و بدی‌ها محافظت می‌کند (ر.ک: همان: ۲۷۶)؛ اما در اندیشه‌های ودایی، پرستندگان به علت وجود خدایان متعدد بر این گمان بودند که باید برای در امان بودن، همه خدایان را خشنود نگه داشت.

۲.۳.۲. پدیده‌های طبیعت و حیوانات

پدیده‌ها، عناصر طبیعت و حیوانات از دیگر عناصر سازنده تشبیه هستند که در **ریگ‌ودا** با بسامد ۱۸٪ و در **اوستا** با بسامد ۱۷٪ مطرح می‌شوند. عناصر طبیعت و پدیده‌های آن، چه با رویکرد تشبیهی و چه غیر آن، در هر دو اثر حضوری چشمگیر دارند؛ برای نمونه، وظیفه یکی از خدایان ودایی که ثابت نگه داشتن زمین و آسمان است، با رویکرد تشبیهی چنین بیان می‌شود: «[اندرا] در دو طرف آرایه خود، آسمان و زمین را بسان دو سر محوری ثابت نگاه داشته است» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۲۳۰). در باورهای اوستایی تصاویر ارائه‌شده درباره وضعیت آسمان و زمین بنا به فاصله زمانی و تکامل اندیشه انسانی، جنبه‌های اسطوره‌ای کمرنگ‌تر از **ریگ‌ودا** دارد؛ برای نمونه کروی بودن زمین با شگرد تشبیه این‌گونه بیان می‌شود: «این زمین پهناور گوی‌سان» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۷۶).

حیوانات هم از دیگر عناصر سازنده تشبیه در هر دو اثر هستند. غوک پربسامدترین حیوانی است که در **ریگ‌ودا** با رویکرد تشبیهی توصیف می‌شود. غوکان در وجه‌شبه‌های متعددی نظیر اختلاف رنگ و صدا، فریاد زدن برای فراخوانی، خواندن در خفا و حفظ پیمان به برهمن و پیشوای برهمایی مانند می‌شوند (ر.ک: ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۲۶۷-۲۶۶). در **اوستا** هم با رویکرد تشبیهی به صفات سگ پرداخته می‌شود. در این تشبیهات، صفات سگ به هشت دسته از

۷. میترا

۸. ستاره باران

۹. دارنده نور آفتاب

صفات انسانی مانند شده است. سگ در ریزه‌خواری، سپاس‌گزاری و به یک تکه نان قانع بودن به آتریان (نگهبان آتش) مانند می‌شود و در نگهبانی به ارتشتار، در هوشیاری به برزیگر و در نزاری و بینوایی به خنیاگر، در تاریکی پرسه زدن به دزد و در زبان‌درازی به کودک و در رمنده بودن به زن روسپی تشبیه می‌شود (ر.ک: اوستا، ۱۳۸۲: ۸۱۳-۸۱۲).

۳.۳.۲. کردارها و مفاهیم انسانی

هم در *ریگ‌ودا* و هم در *اوستا* مضامینی نظیر: نیک‌رفتاری، خردورزی، شادمانی و نیک‌بختی به عنوان مشبه قرار می‌گیرند که ابعاد مختلف زندگی اجتماعی انسان‌ها را در بردارند. این مضامین در *ریگ‌ودا* ۱۴٪ و در *اوستا* ۱۶٪ را به خود اختصاص می‌دهند.

پیشکش بردن با وجود آنکه کنشی منفعلانه است، در اندیشه‌های ودایی با تعریف دانایی پیوند دارد و انجام ندادن آن، به نادانی تعبیر می‌شود: «آن مردانی که نه عقب می‌روند و نه به جلو می‌آیند، نه براهمن‌اند و نه مهیاکنندگان نذر. به طریق گناهکاران به واک (صدا و سخن) رسیده‌اند و نخ خویش را مانند پیره‌دختران در نادانی می‌ریسند» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۳۰۳)؛ اما در *اوستا* آبخور خردورزی، مغز خوانده شده که سبب نیرومندی و زندگی‌بخشی است: «مغزی که سرچشمه نیرو و زندگی است» (اوستا، ۱۳۸۲: ۲۸۷).

شادمانی و نیک‌بختی احساساتی مطلوب‌اند که در قالب تشبیه هم آمده‌اند؛ اما در *ریگ‌ودا* با کنشی منفعلانه نیک‌بختی به پیامی مانند می‌شود که مردم در انتظار و آرزویش هستند: «ای پرنده که پیام نیک‌بختی را می‌دهی و خبر خوش‌اقبال می‌رسانی، از سمت جنوب منازل ما آواز برآر» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۲۵۹)، درحالی که در *اوستا* حس شادمانی به جامه‌ای مانند شده که با فروغ پروردگار سراسر جهان را در بر گرفته: «از فروغ اوست که [جهان] جامه شادمانی در برکرده است» (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۵۵).

۴.۳.۲. اخلاق‌مداری

بن‌مایه‌های فکری *ریگ‌ودا* و *اوستا* به اخلاق و اخلاق‌مداری پایبند بوده‌اند و همواره آدمی را چه با شگرد بلاغی تشبیه و چه غیر آن، به داشتن اخلاق پسندیده، درستکاری و پرهیز از ناپسندها دعوت کرده‌اند. در *ریگ‌ودا* با وجود آنکه سرشار از مضامین اخلاقی است، تنها ۴٪ از این مضمون با رویکرد تشبیهی بیان می‌شوند؛ حال آنکه در *اوستا* این تشبیهات با ۴۶٪ جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص می‌دهند.

در *ریگ‌ودا* با نگاهی کلی، از مضامین غیراخلاقی با نام گناه یاد شده که به غل و زنجیر تشبیه می‌شود و سبب گرفتاری آدمی است (ر.ک: ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۹۴). در *اوستا* هم روان

گناهکار پس از مرگ مانند پیکر «زنی پتیاره، زشت، چرکین، خمیده‌زانو همچون پلیدترین خرفستران^{۱۰} و گندیده‌تر از همه آفریدگان گندیده بدو روی می‌آورد» (اوستا، ۱۳۸۲: ۵۱۴)، این در حالی است که پس از مرگ، روان پاک به پیکر دوشیزه‌ای زیبا مانند می‌شود (ر.ک: همان: ۵۱۲-۵۱۱). دروغ و دروغگویی هم از مفاهیم ضدآخلاقی در هر دو اثر است که در قالب تشبیه هم آمده‌اند؛ برای نمونه در **ریگ‌ودا** دروغگو اینگونه توصیف می‌شود: «گوینده دروغ، ای اندرا چون آبی گردد که در میان دست تهی، فشرده شود» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۶۳۰). در **اوستا** هم دروغ ناپایدار است: «دروج همچون تیر خودپر، همچون فرش زمین - هنگام پایان سال - همچون جامه زمین که موسمی بیش نپاید - دور و ناپدید شود» (اوستا، ۱۳۸۲: ۷۷۹).

۵.۳.۲. نوشیدنی‌ها و مناسک آیینی

فشرده‌ها و مناسک آیینی نظیر نذور و ستایش از دیگر مضامین مشترکی هستند که در جایگاه طرفین تشبیه قرار می‌گیرند. این تشبیهات در **ریگ‌ودا** ۱۰٪ و در **اوستا** ۴٪ نمود دارند. سوما^{۱۱} و هوم^{۱۲} گیاهانی بودند که فشرده آن‌ها در باورهای دو قوم هند و ایرانی ارجمند به شمار می‌رفته است. در **ریگ‌ودا**، سوما با توصیفات متنوعی در قالب تشبیه می‌آید. سوما در روان بودن و مسابقه به اسبان تیزتک و سیل، در زیبایی به شخصی جوان، در درخشش به خورشید و در توانمندی و دانایی به پادشاه کائنات مانند می‌شود (ر.ک: ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۷۲-۴۶۰). برجسته‌ترین توصیف سوما، تشبیه آن به صورتی از زندگی جاوید است (ر.ک: همان: ۴۶۷). فشرده مقدس هوم با وجود ارزش‌های آیینی‌اش هر چند در سراسر **اوستا** حضوری پرسامد دارد؛ اما در رویکرد تشبیهی چندان موردتوجه نیست، با این حال نمونه‌هایی دارد؛ نظیر: «مردمی که هوم را چون کودک خردسالی نوازش کنند، هوم برای یآوری آنان آماده می‌شود و تن ایشان را درمان می‌بخشد» (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۴۵).

سروده‌های آیینی، ستایش و نیایش از برجسته‌ترین مناسک آیینی در در باورهای این اقوام اند و گاه با زبان تشبیه توصیف شده‌اند؛ از جمله در **ریگ‌ودا** سروده‌های ستایش خدایان به سوما مانند می‌شود: «ای ورونا^{۱۳} و ای میترا، این سرود مانند شیرۀ سومای درخشان برای وایو^{۱۴} به شما تقدیم می‌گردد» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۵۸). در **اوستا** با بیانی شیواتر نیایش به فلزی

۱۰. نام کلی حیوانات آسیب‌رساننده

۱۱. شیرۀ گیاه زندگی در باورهای ودایی

۱۲. شیرۀ گیاهی مقدس در باورهای اوستایی

۱۳. خدای آسمان‌های پرستاره

۱۴. خدای باد

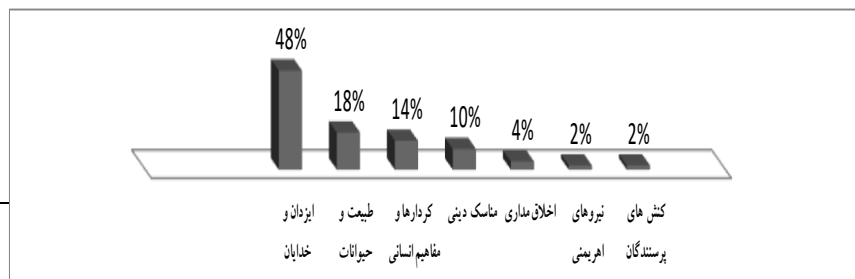
گداخته می‌ماند که روان اهریمن را می‌سوزاند و نیز مانند رزم‌افزاری سخت است که به اهریمن آسیب می‌رساند (ر.ک: اوستا، ۱۳۸۲: ۴۷۲)

۶.۳.۲. پرستندگان و کنش‌هایشان

گاهی اعمال و کنش‌های پرستندگان با رویکرد تشبیهی بیان می‌شوند و در **ریگ‌ودا** با ۲٪ و در **اوستا** با ۴٪ بسامدی نزدیک به هم دارند. توصیفاتی از نذر و نیایش با شگرد تشبیه آمده‌اند؛ برای نمونه در باورهای ودایی نذر این‌گونه توصیف می‌شود: «بدین سان نذر نیروبخش به اندرا و اگنی تقدیم شده است مانند کره که به وسیلهٔ سنگ‌ها صاف شده باشد» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۳۹۴)؛ اما در باورهای اوستایی علاوه بر آنکه نذر و نیاز جنبهٔ مادی دارد، می‌تواند جنبهٔ معنوی هم داشته باشد. تن، جان و منش نیک هم به درگاه الهی پیشکش می‌شود: «زرتشت همهٔ تن و جان و گزیدهٔ منش نیک را همچون نیازی پیشکش می‌کند» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۱).

۷.۳.۲. نیروهای شرور و اهریمنی

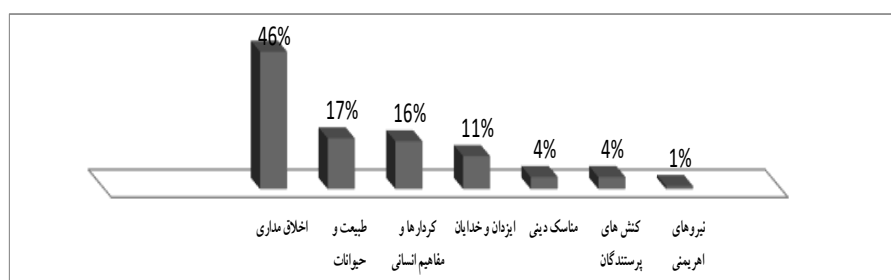
نیروهای اهریمنی و شرور در **ریگ‌ودا** با رویکرد تشبیهی ۲٪ و در **اوستا** ۱٪ نمود دارند. در باورهای ودایی نیروهای شرور مقابل خدایان، در ناتوانی به عنکبوت تشبیه می‌شوند: «ای اندرای قهرمان، نیرویی را که با آن ویترا^{۱۵} فرزند عنکبوت مانند رانوه^{۱۶} را مقهور ساختی، نگاه دار» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۲۴۸)؛ اما چون این نیروها در مقابل انسان، نیرومندند، باید خدایان را به یاری فراخواند: «ای اگنی ما را از راکشس‌ها^{۱۷} حفظ فرما. ... باشد که او مانند دشمن بر ما تسلط نیابد» (همان: ۵۶۴). در باورهای اوستایی هم نیروهای اهریمنی با وجود کثرتشان در برابر زرتشت ناتوان‌اند: «تو همهٔ دیوان را -که پیش از این، روی زمین همچون مردمان می‌گشتند- پنهان ساختی» (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۳۹). نمودارهای زیر، بسامد طرفین تشبیه در **ریگ‌ودا** و **اوستا** را نشان می‌دهند.

۱۷. جن، عفریت و...

نمودار ۱. نمودار بسامد عناصر سازنده تشبیه در ریگودا

نمودار ۲. نمودار بسامد عناصر سازنده تشبیه در اوستا

۴.۲. وجه شبه در ریگودا و اوستا

سروده های ودایی «اثر طبع ۴۰۷ ریشی^{۱۸} است... و گوینده هر سرود معین و مشخص شده است» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۱۶۴). از این روی کثرت شاعران ودایی بستر ظهور اندیشه های متفاوت و متنوعی را فراهم کرده اند؛ اما با وجود آنکه *اوستا* چندین مرتبه در طول تاریخ پر فراز و نشیب بازنویسی شده، چنددستگی اندیشگانی چندانی ندارد (ر.ک: کرسین سن، ۱۳۸۵: ۱۳۹). فراوانی و گستردگی وجه شبه ها هم از ویژگی های مشترک تشبیه در *ریگودا* و *اوستا* است. در *ریگودا* با ۲۵۲ تشبیه، ۱۸۶ وجه شبه غیریکسان وجود دارد، این در حالی است که ۲۳۷ نمونه تشبیهات *اوستا*، ۸۸ وجه شبه متفاوت دارند.

از منظر اهل بلاغت، وجه شبه مهمترین قسمت تشبیه است: «مانروی (وجه شبه) جان تشبیه است. ... پندار شاعرانه در مانروی آشکار می شود. مانروی را می توان بنیادی ترین پایه تشبیه شمرد» (کزازی، ۱۳۸۷: ۴۷). این رکن حتی اگر محذوف باشد، تأثیری در اهمیتش برای شناخت بنیاد فکری سازنده آن ندارد؛ «چون وجه شبه مبین جهان بینی و وسعت تخیل شاعر است» (شمیسا، ۱۳۸۷: ۹۸) و رابطه نهفته در طرفین تشبیه را آشکار می سازد (ر.ک: شفیع کدکنی، ۱۳۷۵: ۷۰-۶۹)؛ «رابطه ای که اغلب از نظر دیگران پنهان است» (احمدنژاد، ۱۳۸۲: ۱۹).

تشبیهات در *ریگودا* و *اوستا*، وجه شبه های متنوع و گوناگونی دارند؛ اما در بررسی دیدگاه ها

۱۸. حکیم الهام یافته، سراینده سرود مقدس

و جهان‌بینی‌شان، باید به وجه‌شبه‌های مشترک این آثار توجه کرد. این وجه‌شبه‌های مشترک عبارتند از: روشنی، روشننگری، زایایی، ثمر داشتن، روان بودن، زیبایی، شتاب، پرواز کردن، ویرانگری، در گردش بودن و نیرومندی که گاه با جهان‌بینی‌های یکسان و اغلب با تفاوت‌هایی ژرف می‌آیند. این وجه‌شبه‌ها در مفاهیم روشنی، روان بودن و نیرومندی بیانگر اندیشه‌هایی یکسان‌اند؛ اما تمایزهای خود را در سایر وجه‌شبه‌های مشترک نظیر زایایی، ثمر داشتن، شتاب، پرواز کردن، ویرانگری و در چرخش بودن نشان می‌دهند که در ادامه بررسی می‌شوند.

روشنی: پرتکرارترین وجه‌شبه در هر دو اثر است که با مفهوم درخشش دارد و با جهان‌بینی یکسان در خدمت توصیف خدایان و ایزدان است. در **ریگ‌ودا** روشنی و درخشش برای توصیف خدایان و سوما می‌آید؛ برای نمونه سوما آرا به سواری خوانده شده که خورشیدسان است: «این سوما ی نیرومند... آن آرا به سوار و خورشیدسان» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۷۰). رودرا،^{۱۹} ماروت‌ها و اگنی از دیگر مشبّه‌هایی که با وجه‌شبه درخشیدن به خورشید مانند می‌شوند (رک: همان: ۳۹۷، ۵۷۳، ۶۰۲). در **اوستا** هم اغلب روشنی و درخشش برای توصیف ایزدان کاربرد دارد؛ برای نمونه چهره مهر در روشنی و درخشش به تشر مانند شده است (رک: اوستا، ۱۳۸۲: ۳۸۷).

روشننگری: روشنی گاه با مفهوم روشننگری نیز پیوند می‌خورد. در **اوستا** بسامد قابل توجهی از وجه‌شبه‌ها (۴۵ تشبیه) با مفهوم روشننگری پیوند دارد و این اثر را به نوعی خردنامه تبدیل ساخته است. مفاهیم نیک‌آگاهی، پاکی، توانایی، منش نیک، خردورزی، یاریگری، دهش ایزدی، بخشش، کنش فرمانروای نیک و اشنه^{۲۰} از جمله مفاهیمی‌اند که در قالب اضافه تشبیهی به پرتویی روشننگر مانند شده‌اند؛ نظیر: «ای مزدا، دلدادگان تو در پرتوی نیک‌آگاهی و پاکی به تو خواهند پیوست» (اوستا، ۱۳۸۲: ۲۳۵). در **ریگ‌ودا** تنها یک نمونه، مشابه این ساختار تشبیهی با وجه‌شبه درخشش است که می‌تواند مفهوم روشننگری و زینت‌بخشی را هم تداعی کند: «اشعه درخشان سروده و ستایش‌های سروده و تمحیدات مکرر شما را زیب و زیور می‌بخشد» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۶۱۳).

زایایی: از دیگر وجوه مشترک تشبیهات این دو اثر است؛ اما با جهان‌بینی‌ای متفاوت نمود می‌یابد. زایایی در **ریگ‌ودا** با مفاهیم ثروت و طبیعت پیوند دارد، در حالی که در **اوستا** با مفاهیم دانش و آگاهی گره خورده است؛ برای مثال در **ریگ‌ودا** صبح به چشمه‌های زایای ثروت مانند می‌شود: «اگنی با نظر مرحمت به چشمه‌های ثروت درخشان صبحگاهان نگرسته است»

۱۹. خدای گیاهان دارویی

۲۰. راستی و عدالت

(ریگودا، ۱۳۸۵: ۲۰۹). در *اوستا* هم اهورامزدا «سرچشمه دانش و آگاهی» خوانده می‌شود (ر.ک: اوستا، ۱۳۸۲: ۲۷۲).

ثمر داشتن: این وجه‌شبه از دیگر وجه‌شبه‌های مشترک است که با جهان‌بینی متفاوت در این آثار انعکاس می‌یابد. در باورهای ودایی، ثمر داشتن با مفهوم فکر و اندیشه پیوند دارد: «در ابتدا خواهش در آن فرد پیدا شد: آن اولین بذر بود که فکر محصول آن است» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۱۹۰)؛ اما در باورهای اوستایی، باروری زمین و زایایی، ثمر تلقی می‌شود؛ برای نمونه به شیوه تشبیه مضمّر، بذر به فرزندی مانند می‌شود که مادر زمین، آرزومند آن است: «زمینی که دیرزمانی است که کشت نشده باشد و بذری بر آن نیفشانند، ناشادکام است و برزگری را آرزو کند، همچون دوشیزه‌ای خوش‌اندام که دیرزمانی است بی‌فرزند مانده باشد و شوهری خوب آرزو کند» (اوستا، ۱۳۸۲: ۶۸۱).

روان بودن: جاری بودن از دیگر وجوه مشترک تشبیه این دو اثر است که با جهان‌بینی یکسان در خدمت توصیف خدایان و ایزدان آمده است؛ برای نمونه در *ریگودا* برای توصیف سوریه^{۲۱} می‌آید: «[سوریه] مانند رودخانه است که هرگز نمی‌ایستد و پیوسته در جریان است» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۲۲۹). در *اوستا* هم این وجه‌شبه تنها برای توصیف ایزدان از جمله آناهیتا^{۲۲} آمده: «اوست که در بسیار فره‌مندی همچند آب‌های روی زمین است و به نیرومندی روان شود» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۱۵)؛ اما در *ریگودا* این ویژگی منحصر به توصیف خدایان نیست؛ بلکه شیر گاو و سروده‌های ستایش ایزدان هم در روان بودن به آب مانند می‌شوند (ر.ک: ریگودا، ۱۳۸۵: ۲۰۴-۲۲۹).

زیبایی: یکی دیگر از وجوه مشترک تشبیهات این آثار است که با اغلب عناصر طبیعت آمیخته است؛ با این تفاوت که در *ریگودا* عناصر طبیعت، مشبه قرار می‌گیرند؛ برای نمونه پدیده صبح و سپیده با ویژگی‌های زیبایی، غرور و خودنمایی به عروس یا دوشیزه مانند می‌شود: «[اوسش] با غرور و زیبایی مانند دوشیزه‌ای. ... همچون عروسی زیبا که مادرش او را آراسته است» (ریگودا، ۱۳۸۵: ۶۲۷)؛ اما در *اوستا* عناصر طبیعت در جایگاه مشبه قرار دارند؛ برای نمونه چهره پادشاه اسطوره‌ای جمشید، در زیبایی، درخشش و شکوه به خورشید مانند می‌شود: «جم هورچهر» (ر.ک: اوستا، ۱۳۸۲: ۶۶۵).

شتاب و تند: این وجه‌شبه هم از دیگر وجوه مشترک سازنده تشبیه است که در *ریگودا* برای محسوس ساختن مشبه و مفاهیم آیینی کاربرد دارد؛ درحالی‌که در *اوستا* این تشبیهات با

۲۱. خدای سپیده‌دم

۲۲. ایزد آب‌های روان

مشبه به نامحسوس جنبه ادبی تری به خود می‌گیرد؛ برای نمونه شتاب داشتن با هدف ادای احترام به تریته^{۲۳} به شتاب جمع شدن گاوان در گاوخانه مانند می‌شود: «برای ادای احترام به تریته بشتابید همان گونه که گاوان برای جمع شدن در گاوخانه می‌شتابند» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۳۱۸). در *اوستا* شتاب پرتاب نیزه به سرعت نیروی خیال تشبیه می‌شود: «هزار نیزه تیز تیغه خوش ساخت هست که به شتاب نیروی خیال پرتاب می‌شود» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۸۴).

پرواز کردن: از دیگر مفهومی‌های مشترکی است که در دو اثر کاربردی متفاوت دارد؛ در باورهای ودایی، پرواز خدایان و در باورهای اوستایی پرواز روان انسان‌های پاک با رویکرد تشبیهی توصیف می‌شوند؛ برای نمونه در *ریگ‌ودا* برای توصیف اندرا آمده: «صد دژ آهنین مرا محبوس داشت؛ اما من (از هر یک از آن‌ها) چون شهبازی با سرعت زیاد پرواز کردم» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۵۲). در *اوستا* هم در توصیف سبکبالی روان اشون‌ها و راست‌کرداران آمده: «فروشی توانای اشونان به سوی او پرواز می‌کنند، چنان‌که گویی مرغی نیک‌شهر به پرواز درمی‌آید» (اوستا، ۱۳۸۲: ۴۱۰).

ویرانگری: از دیگر مفهومی‌های مشترکی است که تفاوت جهان‌بینی این آثار را نشان می‌دهد. در باورهای ودایی قدرت ویرانگری خدایان در برابر نیروهای شرور توصیف شده؛ اما در باورهای اوستایی این ویرانگری به نیروهای شرور نسبت داده می‌شود؛ برای نمونه پرستندگان در نبرد خیر و شر انتقام خدایان ودایی را طلب می‌کنند تا جبهه نیکی تقویت می‌شود؛ نظیر: «کجاست تیر انتقام که تو ای اندرا، [تا] دیو شورش و تخطی را با آن بشکافی» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۲۳۱). در حالی که در *اوستا* وجه شبه ویرانگری، برای توصیف نیروهای شرور آمده است: «به ستیزه با زن روسپی جادوی هوس‌انگیز که گناهکاران را پناه دهد، که منش وی همچون ابری در برابر باد جنبان است و پیکر اشون را نابود کند، زیناوند (مسلح شو)» (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۴۳).

در گردش بودن: این وجه شبه به عنوان یکی از حرکات آیینی مشترک در *ریگ‌ودا* و *اوستا* است که ضمن داشتن اشتراک موضوع، کارکرد متفاوت خود را دارند. در *ریگ‌ودا* خدایان ودایی به کودکان در حال گردش مانند می‌شوند: «اگر این دو [میترا و ورونا] توأمان به نیروی خود حرکت متوالی را در بردارند، مانند کودکان بازی‌کننده دور قربانی می‌چرخند» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۵۲۷)؛ اما در حرکت و چرخش آیینی *اوستا*، این پرستندگان‌اند که در گردش هستند: «همچون سگ چوپان که گرداگرد گله می‌گردد، ما نیز پیرامون سروش پارسای اشون و پیروزمند می‌گردیم» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۹۱).

نیرومندی: از دیگر وجوه مشترک تشبیهات است که با کارکردی یکسان هم در *ریگ‌ودا* و

۲۳. خدای آسمان پرستاره

هم در *اوستا* برای توصیف ایزدان، خدایان، نوشیدنی‌های ارجمند و مناسک آیینی می‌آید؛ برای نمونه سوما با صفات دانایی و توانمندی اینگونه توصیف می‌شود: «این سوما دانشمند همه‌دان مانند پادشاه کائنات در راه خود روان می‌گردد» (ریگ‌ودا، ۱۳۸۵: ۴۷۲). در *اوستا* هم قدرت نوشیدنی هوم با اغراق «همچون مزدا توانا» وصف شده است (اوستا، ۱۳۸۲: ۱۹۴). در *ریگ‌ودا* برای توصیف نیرومندی آمده: «مردم اگنی را چون فزاینده نیرو در خود نگاه می‌دارند» (ریگ-ودا، ۱۳۸۵: ۵۶۱)، در *اوستا* هم ایزد جنگاوری در اقتدار به گرازی نیرومند مانند می‌شود: «ایزد بهرام همچون گراز نرینه تیزچنگال و تیزدندان و تکاوری پیشاپیش او روان شود» (اوستا، ۱۳۸۲: ۳۷۰).

بنابراین در این میان وجوه مشترک، وجه‌شبه‌هایی مانند روشنی، روان‌بودن و نیرومندی اندیشه‌هایی یکدست را انعکاس می‌دهند؛ برای نمونه صفت روشنی و درخشش خدایان و ایزدان را توصیف می‌کنند؛ اما گاه ضمن همین اندیشه‌های یکسان، تمایزهایی نیز وجود دارد؛ روشنی در *ریگ‌ودا* با مفهوم درخشش بیشتر مدنظر است، حال آنکه در *اوستا* علاوه بر این مفهوم، با روشنگری هم پیوند دارد و مخاطب را به اعمال خردورزانه فرامی‌خواند. مفهوم روان بودن برای ایزدان و خدایان این دو قوم آمده؛ اما در *ریگ‌ودا* گستره مفهومی بیشتری دارد. مفهوم زیبایی، مفهوم مشترک دیگری که اغلب با عناصر طبیعت همراه است؛ اما این عناصر در باورهای ودایی در جایگاه مشبه و در باورهای اوستایی در جایگاه مشبه‌به قرار می‌گیرند. در گردش بودن هم با وجود اینکه تفاوت کنش پرستشگران را در دو اثر نشان می‌دهد، باز در رویکرد تشبیهی توصیف‌کننده مناسک دینی این اقوام است. توانمندی و قدرت هم در *ریگ‌ودا* و هم در *اوستا* برای توصیف ایزدان، خدایان، نوشیدنی‌های آیینی و مناسک دینی می‌آیند. مفهوم ثمر داشتن در *ریگ‌ودا* با مفهوم اندیشه پیوند دارد، حال آنکه در تفکر اوستایی ثمر داشتن با فرزندآوری و زمین باور معنا می‌شود. شتاب برای پرستش به پرستندگان ودایی توصیه می‌شود؛ اما ویژگی شتاب داشتن در *اوستا* جنبه ادبی دارد تا اینکه باوری اعتقادی باشد. ویرانگری در *ریگ‌ودا* از کنش‌های خدایان ودایی است؛ اما در *اوستا* این کنش از نیروهای شرور برمی‌آید.

۳. نتیجه‌گیری

اوستا و *ریگ‌ودا*، کهن‌ترین سروده‌ها و متون فکری-فرهنگی اقوام هند و ایران هستند که عنصر تشبیه به آن‌ها جنبه‌های بلاغی نیز بخشیده است. شگردهای تشبیه، عناصر و ارکان آن، افزون بر آنکه ارزش بلاغی متون مذکور را نمایان ساخته، معرف جهان‌بینی این آثار نیز هستند. شگردهای سازنده تشبیهات در *ریگ‌ودا* به ترتیب بسامد عبارتند از: تشبیه مرسل، تشبیه بلیغ و

تشبیه مجمل، در حالی که در *اوستا* تشبیه بلیغ پرتکرارترین شگرد است و پس از آن تشبیه مرسل و تشبیه مجمل نمود می‌یابند. تشبیه مرسل در *ریگ‌ودا* تشبیه غالب است و در هردو اثر با هدف روشن‌سازی ساختار جمله آمده و جنبه ادبی کمتری دارند. تشبیهات *ریگ‌ودا* بسامد بیشتری نسبت به تشبیهات *اوستا* دارند؛ اما تشبیه بلیغ در *اوستا* پربسامدترین گونه تشبیه است و جنبه ادبی تری به این متن بخشیده است. میزان تشبیه مجمل در *ریگ‌ودا* - با درصد نه‌چندان قابل توجهی - از تشبیهات مجمل در *اوستا* بیشتر است. در مجموع هیچ‌کدام از موارد وجه‌شبه دیرپاب نیستند. تشبیه مؤکد در *ریگ‌ودا* نمونه‌ای نداشت و در *اوستا* هم کمترین نمونه‌ها را به خود اختصاص داده است.

در بررسی عناصر مشترک تشبیه‌ساز گاه اندیشه‌ها و جهان‌بینی‌ای همسان دریافتیم؛ اما اغلب این عناصر مشترک بیانگر متمایزهای فکری و فرهنگی‌اند. بیشترین نزدیکی فکری این آثار در ارزشمندی کردارها و مفاهیم اخلاقی بازتاب یافته و نوشیدنی‌ها و مناسک‌های آیینی نیز به عنوان طرفین تشبیه نزدیکی‌های فکری قابل توجهی دارند. در مجموع، اغلب تشبیه‌هایی که طرفین مشترک دارند، دیدگاه‌های مستقل فکری این دو قوم را نمایان می‌کنند. در اندیشه‌های ودایی، خدایان اغلب مخوف، مخرب و قدرتمند توصیف شده‌اند. ریشه این هراسناکی را می‌توان در تعدد این خدایان و آفرینندگان متعدد این سروده‌ها جست. در حالی که در *اوستا* با کمی تکامل فکری این ترس تا حد زیادی خنثی شده و ایزدان برای نیروهای شر، ترسناک و آسیب‌رسان‌اند. توصیف حیوانات و پدیده‌های طبیعت هم مورد توجه هر دو متن است، اما در مواردی شاهد سیر تکامل فکری در *اوستا* هستیم که نسبت به *ریگ‌ودا* از باورهای اسطوره‌ای کمی فاصله گرفته است. نیروهای شرور در *ریگ‌ودا* در مقابل بشر توانا و در مقابل خدایان ناتوان توصیف می‌شوند، در حالی که این نیروها در *اوستا* چنین اقتداری ندارند.

وجه‌شبه نیز از آن جهت که مبین جهان‌بینی و مبانی فکری سازنده آن است، از دیگر رکن‌های مهم تشبیه است. گستره دامنه وجه‌شبه‌ها در *ریگ‌ودا* بسیار بیشتر است. این فراوانی و تنوع وجه‌شبه‌های *ریگ‌ودا* ریشه در کثرت گوینده‌های سرودها و به تبع، تنوع اندیشه آفرینندگان آن‌ها دارد، در حالی که یکدستی بیشتر در اندیشه‌ها و باورهای اوستایی باعث شده که این تنوع وجه‌شبه‌ها در *اوستا* کمتر باشد. در کنار وجه‌شبه‌های مشترک که در هر دو اثر بررسی شد، این وجوه مشترک گاه با کاربردهایی یکسان برای توصیف خدایان، ایزدان و... آمده‌اند؛ شباهت‌هایی که ریشه در نزدیکی‌های فکری-فرهنگی این دو قوم دارند. گاه در ضمن برداشت اندیشه‌هایی یکسان از این مفاهیم، تفاوت‌هایی هم وجود دارد که بیانگر ارزش‌های ویژه آن قوم یا تکامل فکری‌شان است؛ برای نمونه مفهوم روشنی هرچند با جهان‌بینی‌ای یکسان

برای توصیف خدایان و ایزدان آمده، اما در *اوستا* با عمقی بیشتر، مفهوم روشنگری با کنش‌های خردورزانه را هم بیان می‌کند. در مجموع ضمن شباهت‌های فکری و فرهنگی وجه‌شبه‌ها، اغلب این وجوه مشترک نشان‌دهنده تمایزهای فکری و جهان‌بینی‌های متفاوت این دو فرهنگ هستند؛ تفاوت‌هایی که باید ریشه‌هایشان را در مکاتب فکری مستقل این اقوام جست.

فهرست منابع

- آذری، علاءالدین. (۱۳۸۷). «پژوهشی در اساطیر مشترک هند و ایران». *فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ دوره سوم*. شماره ۱۰. صص ۲۶-۵.
- احمدنژاد، کامل. (۱۳۸۲). *معانی و بیان*. چاپ اول. تهران: زوآر.
- ارشاد، محمدرضا. (۱۳۸۷). *گستره اسطوره (تحول اسطوره‌های ایرانی در گفتگو با ابوالقاسم اسماعیل‌پور)*. چاپ دوم. تهران: هرمس.
- اسماعیلی، صغری (۱۳۸۴). «اسطوره آب در ریگ ودا و اوستا». *مطالعات و تحقیقات تاریخی دوره سوم*. شماره ۷. صص ۱۸-۱.
- امین مقدسی، ابوالحسن. (۱۳۸۷). *ادبیات تطبیقی با تکیه بر مقارنه ملک‌الاشعرا محمدتقی بهار و امیرالشعرا احمد شوقی*. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
- اوستا (کهن‌ترین سرودهای ایرانیان). (۱۳۸۲). گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه. چاپ نهم. تهران: مروارید.
- پروینی، خلیل. (۱۳۸۹). «نظریه ادبیات تطبیقی اسلامی: گامی مهم در راستای آسیب‌زدایی از ادبیات تطبیقی». *انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*. دوره ششم. شماره ۱۴. صص ۸۰-۵۵.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۷۸). *گاتها، کهن‌ترین بخش اوستا*. چاپ اول. تهران: انتشارات اساطیر.
- پورمحمدعلی قنواتی، فرزانه و همکاران. (۱۳۸۹). «بررسی مفهوم دیالوگ فلسفی در ریگ‌ودا و اوستا». *دو فصلنامه هنرهای نمایشی و موسیقی*. دوره دوم. شماره ۴۰. صص ۴۸-۳۹.
- جرجانی، سید شریف. (۱۹۹۹). *معجم‌التعریفات*. تحقیق و دراسته محمدصدیق المنشاوی. قاهره: دارالفضیله.
- رجائی، محمدخلیل. (۱۳۹۲). *معالم‌البلاغه در علم معانی، بیان و بدیع*. چاپ چهارم. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- ریگ‌ودا (قدیم‌ترین سرودهای آریایی هند). (۱۳۸۵). به تحقیق و ترجمه سید محمدرضا جلالی نائینی. چاپ اول. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- سعیدی مدنی، سیدمحسن. (۱۳۸۹). «نظام طبقاتی در ریگ‌ودا و اوستا». *برنامه‌ریزی رفاه و*

- توسعه اجتماعی. دوره اول. شماره ۵. صص ۶۱-۹۰.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۵). **صور خیال در شعر فارسی**. چاپ ششم. تهران: آگاه.
 - شمیسا، سیروس. (۱۳۸۷). **بیان**. چاپ سوم. تهران: میترا.
 - شورل، ایو. (۱۳۸۹). **ادبیات تطبیقی**. ترجمه طهمورث ساجدی. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
 - علوی‌مقدم، محمد و رضا اشرف‌زاده. (۱۳۸۷). **معانی و بیان**. چاپ هفتم. تهران: سمت.
 - کریستن سن، آرتور. (۱۳۸۵). **ایران در زمان ساسانیان**. ترجمه رشید یاسمی. چاپ پنجم. تهران: صدای معاصر.
 - کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۸). **بیان: زیبایی‌شناسی سخن پارسی**. چاپ هشتم. تهران: کتاب‌ماد.
 - مبارک، وحید و سحر یوسفی. (۱۳۹۷). «خوانش تطبیقی ویژگی‌ها و کنش‌های ایزد مهر در ریگ‌ودا و اوستا». **پژوهش‌های ادبیات تطبیقی**. دوره ششم. شماره ۴. صص ۴۱-۵۹.